

The ensuring of the constitutional citizens right to professional legal assistance in Ukraine

Забезпечення конституційного права громадян на професійну правничу допомогу в Україні

Valerii Shapoval

Key words:

Constitution of Ukraine, right of citizens to professional legal assistance, mechanism for ensuring constitutional norms, elements of a security mechanism, system and dynamism of ensuring.

Ключові слова:

Конституція України, право громадян на професійну правничу допомогу, механізм забезпечення конституційних норм, елементи механізму забезпечення, системність і динамізм забезпечення.

Важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі відведено праву особи на професійну правничу допомогу, що закріплене у статті 59 Конституції України¹. Це право є одним із невід'ємних прав людини². В Україні продовжується складний процес пошуку шляхів будівництва правової демократичної держави, переосмислення цінності та значення багатьох правових інститутів та механізмів³.

Як відзначає К.Г. Волинка, механізм забезпечення прав і свобод особи – це єдине, цілісне і якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємозв'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та умов, які створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод⁴.

«Механізм реалізації конституційних норм, – як вказує Ю.М. Тодика, – це сукупність правових й інституційних елементів, за допомогою яких забезпечується на практиці здійснення конституційних положень»⁵.

О.Ф. Скакун підкреслює, що для реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини в Україні необхідно мати соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини – систему способів і факторів, що забезпечують необхідні умови поваги всіх основних прав і свобод людини. Елементами такого механізму автор називає: 1) принципи права, норми права, нетипові правові розпорядження (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах; 2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права й обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації); 3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; 4) акти застосування норм права⁶.

Таким чином, механізм забезпечення прав і свобод людини містить у собі всю систему правових явищ, юридичних засобів, що спрямовані на реалізацію, охорону і захист прав і свобод людини у всіх сферах суспільного життя. Наявність різних галузей права дає підставу говорити і про наявність механізмів забезпечення прав і свобод людини в окремих галузях права: механізм забезпечення цивільних прав, механізм забезпечення кримінально-процесуальних прав та ін.

¹ Конституція України. – С.: ТОВ «ВВП Нотіс», 2016. – 56 с.

² Газетдинов Н.И. Гарантии обеспечения подозреваемому права на защиту / Н.И. Газетдинов // Адвокатура и адвокатская деятельность в свете современного конституционного права: матер. междунар. науч.-практ. конф., Екатеринбург, 29–30 дек. 2003 г. – Екатеринбург: Чароид, 2004. – С. 53–62.

³ Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С.С. – М.: Изд-во «Статут», 1999. – 712 с.

⁴ Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / К.Г. Волинка. – К., 2000. – 16 с.

⁵ Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики / Ю.М. Тодика. – Х.: Факт, 2000. – 607 с.

⁶ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник] / О.Ф. Скакун. – 3-тє видання. – К.: Алерта, 2012. – 524 с.

Є.Г. Мартинчик у систему механізму забезпечення й охорони прав особистості у кримінальному судочинстві включає: а) суд, прокурора, слідчого, орган дізнання; б) представників різних громадських і державних організацій; в) підозрюваного, потерпілого, обвинуваченого, цивільного позивача і цивільного відповідача; г) представників потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача; д) секретаря судового засідання, перекладача; е) правову культуру і правосвідомість⁷.

Автор піддає критиці точку зору Г. Резника і М. Славіна, які механізм забезпечення прав обвинуваченого характеризують тільки як відповідність правам обвинуваченого обов'язків державних органів забезпечити їх.⁸ Є.Г. Мартинчик відзначає, що таке визначення є неповним тому, що звужує межі дії даного механізму, не включаючи в нього такі важливі й існуючі компоненти, як діяльність громадських і державних організацій, установ, що спрямована на охорону прав та інтересів обвинуваченого.

На наш погляд, недоліком даних точок зору є те, що автори не включають у систему механізму забезпечення прав особи процесуальну форму. Вважаємо, що саме процесуальна форма значною мірою визначає правомочності суду, прокурора, органів досудового розслідування, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого.

О.В. Фатхутдінова під юридичним процесом як системою має на меті досягнення правового результату, що є засобом реалізації права, реалізується шляхом правовідносин і забезпечує як позитивне регулювання, так і юридичну відповідальність, являє собою модель поведінки суб'єктів у сфері реалізації права⁹.

Реалізувати суб'єктивне кримінально-процесуальне право можна тільки в межах кримінально-процесуальної форми, оскільки саме вона встановлює круг суб'єктів кримінального судочинства і визначає їх процесуальний статус. Відповідно, і до структури механізму забезпечення процесуальних прав суб'єктів кримінального судочинства необхідно обов'язково включати процесуальну форму.

Однією з умов реалізації суб'єктивного права особою є її активність, ініціатива, юридичну сутність якої складають: 1) право на свої активні дії; 2) право вимоги; 3) домагання. Так, наприклад, обвинувачений має право обрати захисника своїх прав. Це право обвинуваченого поєднано з його правом вимагати допуск у кримінальну справу обраного особисто захисника. У разі незаконної відмови у допуску захисника кримінально-процесуальний закон наділяє обвинуваченого можливістю оскаржити рішення особи, яка веде процес. Це означає, що він може домагатися від посадової особи виконання своїх юридичних обов'язків¹⁰.

Активність особи у відстоюванні порушених прав слід розглядати у двох формах. По-перше, це активність щодо ініціації процесуальної діяльності. По-друге, активність уже в рамках процесуальної діяльності. Реалізації першої сприяють загально правові, міжгалузеві можливості особи захистити порушені права за допомогою певної процесуальної форми, реалізації другої – галузеві можливості у відстоюванні особистих прав. Все це впливає на визначення конституційного і галузевого статусу особи. Наявність процесуального статусу в особи дозволяє визначити гарантовані державою можливості особи у захисті порушених прав у кримінальному судочинстві.

Системність стосовно механізму реалізації конституційного права громадян на професійну правничу допомогу виявляється в тому, що недостатньо тільки наявності у певного учасника процесу суб'єктивного права на таку допомогу й обов'язку особи, яка веде процес, забезпечити його реалізацію.

На думку С. Філоненко, необхідною умовою є повнота регламентації процесуального статусу суб'єкта надання правової допомоги, досконалість регламентації кореляційних зв'язків не тільки з особою, з якою укладена угода про надання правової допомоги, але й з особами, які ведуть процес, а також іншими особами, які не залучені до кримінально-процесуальної діяльності, тобто визначеність правового положення суб'єктів надання правової допомоги в державі¹¹.

⁷ Мартинчик Е.Г. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве / Мартинчик Е.Г., Радьков В.П., Юрченко В.Е. - Кишинев: Штиинца, 1982. - 188 с.

⁸ Резник Г. Право на защиту / Г. Резник, М. Славин. - М.: Московский рабочий, 1976. - 119 с.

⁹ Фатхутдінова О.В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка / О.В. Фатхутдінова. - Київ, 2000. - 16 с.

¹⁰ Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09; Украинская юридическая академия / Ю.П. Янович. - Харьков, 1992. - 222 с.

¹¹ Філоненко С. Безоплатна правова допомога. Чи дочекаємося? / С. Філоненко // Віче. - 2009. - № 9 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1454/>

Отже, правовідносини, зв'язані з конституційним правом громадян на професійну правничу допомогу, регулюються конституційним правом. Вони вказують на приналежність цього права кожному, на можливість людини і громадянина користуватися даним правом за своїм розсудом і обов'язок держави забезпечити його реалізацію. Крім того, правовідносини, зв'язані з правом громадян на професійну правничу допомогу, регулюються іншими галузями права, наприклад, кримінальним процесуальним, цивільним процесуальним, адміністративним правом і впливають із безпосередньої реалізації особи даного права.

Однак для виникнення цих правовідносин у дію повинні вступити юридичні факти. Юридичним фактом у конституційному праві є факт закріплення в Конституції України права на професійну правничу допомогу. В інших галузях права юридичним фактом може бути договір про надання професійної правничої допомоги.

Основним суб'єктом права на професійну правничу допомогу є людина. Вона – суб'єкт постійних правовідносин, тобто носій права, що впливає з Конституції України, і вона вправі жадати від держави гарантії права на правничу допомогу і створення умов для його реалізації.

Таким чином, на рівні Конституції України конституційне право громадян на професійну правничу допомогу відображає постійні правовідносини суб'єктів конституційного права і характеризується своєю нормативністю. Під ним розуміється (у вузькому розумінні) право людини і громадянина на звертання до адвоката, нотаріуса, прокурора, державного або органу місцевого самоврядування, громадської організації за одержанням юридичної консультації, інших видів юридичної допомоги з метою володіння юридичними знаннями для захисту порушених прав, юридичного закріплення суб'єктивних прав.

Проектом Закону України «Про правову допомогу» передбачено, що під час реалізації права на правову допомогу не допускається застосування привілеїв чи обмежень для осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, місця проживання, за мовними або іншими ознаками¹².

Тому під час звернення осіб до компетентного органу за професійною правничою допомогою всі вони є рівними, і вищезгадані ознаки не можуть бути підставою у відмовленні в наданні професійної правничої допомоги.

Водночас згідно з частиною 2 статті 63 Конституції України право на захист гарантується підозрюваному, обвинуваченому або підсудному. Таким чином, гарантоване статтею 59 Конституції України право кожного на професійну правничу допомогу і можливість мати захисника, в тому числі за державний кошт, поширюється виключно на підозрюваного, обвинуваченого підсудного¹³.

Інші процесуальні особи, відповідно до змісту статті 63 Конституції України, такого права не мають, навіть, якщо наявна вірогідність притягнення таких осіб у подальшому в якості підозрюваних, обвинувачених та підсудних.

Необхідно зазначити, що передбачені Конституцією України права, свободи та обов'язки є правилами прямої дії. Це означає, що особа, права і свободи якої порушені, може звернутися з позовом до суду, посилаючись на відповідну норму Конституції України. Відсутність закону з цього питання аж ніяк не є підставою для відмови у прийнятті відповідного позову для його розгляду в судовому порядку¹⁴.

Підставою для реалізації права на професійну правничу допомогу є порушення її прав та свобод, при цьому не має значення, чи є особа громадянином України, іноземцем або особою без громадянства.

У правовій науці немає усталеного визначення механізму реалізації прав і свобод людини і громадянина. Термін «забезпечення» має досить широке значення, що трактується як: створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки¹⁵.

¹² 9 нояб. 2004 г. Проект Закону про правову допомогу ... Ініціатор(и) законопроекту: Катеринчук Микола Дмитрович [Електронний ресурс] – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id...6320

¹³ Конституція України: науково-практичний коментар / [В.Б. Аверьянов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.]; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Прошевой та ін. – Харків: Видавництво «Право». – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.

¹⁴ Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В. Витрук. – М.: Юрид. лит., 1979. – 389 с.

¹⁵ Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Украинская юридическая академия / Ю.П. Янович. – Харьков, 1992. – 222 с.

Ще один науковець, Пушкіна О.В., конституційний механізм забезпечення прав людини визначає як динамічний взаємозв'язок норм та інститутів конституційного права, які характеризують формальний і матеріальний зміст прав людини в їх взаємодії, а також встановлюють базові принципи організації та функціонування органів державної влади в частині сприяння реалізації й захисту прав та свобод людини і громадянина, визначених конституцією та імплементаваними в систему національного законодавства нормами міжнародного права [16, с. 357].

Поняття конституційного забезпечення прав людини трактується як система передбачених конституцією держави заходів, гарантій, засобів та механізмів, що знаходять своє втілення в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування і є спрямованими на сприяння реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина, які встановлені Конституцією України. Це поняття містить в собі два важливі елементи:

а) механізм конституційного визначення прав людини та гарантій їх забезпечення (в цьому сенсі наука конституційного права застосовує поняття «конституційна система прав людини» та «система конституційних гарантій прав людини»);

б) механізм організаційного забезпечення прав людини, який включає в себе систему органів державної влади, на які покладається безпосередній конституційний обов'язок забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Пушкіна О.В. також вказує, що стан практичної реалізації прав людини безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно взаємодіють два зазначені елементи¹⁶.

Право на професійну правничу допомогу, на наш погляд, – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Метою забезпечення конституційного права громадян на професійну правову допомогу має бути інформування особи про зміст її права та порядок його реалізації, забезпечення можливостей досудового вирішення правових спорів, а також запобігання необґрунтованим часовим та фінансовим затратам особи на доступ до адвоката.

Держава повинна забезпечувати організацію надання правової допомоги для всіх громадян. А звідси – право на правову допомогу має включати надання: правової інформації, правових консультацій та роз'яснень, складання правових документів (звернень, довідок, запитів тощо), крім процесуальних, доступ до вторинної безоплатної правової допомоги та альтернативних форм вирішення спору, зокрема медіації (посередництва)¹⁷.

Таким чином, розглядаючи такий вид послуг, як надання правової інформації, слід зазначити, що на сьогодні правова наука залишає правову інформацію поза своєю увагою. Із філософського погляду «інформація» розглядається як віддзеркалення об'єктів матеріального світу. Саме такий підхід до правової інформації вважається прагматичним і гармонійно пов'язаним із традиційними положеннями загальної теорії права, оскільки він відображає властивості правової інформації як складової основи, що забезпечує безпосередню реалізацію регулятивної функції права¹⁸.

Так, Закон України «Про інформацію» (ст. 17) в останній редакції практично необмежено трактує поняття «правова інформація», відносячи до неї будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Очевидно, що таке визначення за своїм змістом має швидше філософський науковий характер, ніж нормативно-правовий¹⁹.

¹⁶ Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... на здобуття наукового ступеня док. юрид. наук / О.В. Пушкіна. – Острог, 2008. – 457 с.

¹⁷ Бова Є.Ю. Організація безоплатної правової допомоги в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.01.2009 / Є.Ю. Бова. – К., 2009. – 21 с. – С. 3-4.

¹⁸ Тихомиров Олександр Олександрович: «Правова інформація: теоретико-правовий аспект» - Information Security of the Person, Society and State – № 1(8) – 2012.

¹⁹ Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII (станом на 22 липня 2007 р.) / Верховна рада України // Інформ.- пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф».

У вищезгаданому Законі також зазначаються три способи забезпечення доступу до відкритої інформації, а саме: систематична публікація її в офіційних друкованих виданнях (бюлетенях, збірниках); поширення її засобами масової комунікації; безпосереднє її надання заінтересованим громадянам, державним органам та юридичним особам²⁰.

Отже, основною метою надання правової інформації є надання клієнту вичерпної інформації з питання, яке його цікавить. Ще однією формою забезпечення права громадян на правову допомогу є надання консультацій і роз'яснень з правових питань.

Анотація

У статті проаналізовано способи реалізації, захисту та охорони прав людини і громадянина як загальної правової категорії, в контексті якої розглядаються способи захисту конституційного права громадян на професійну правничу допомогу в Україні. Розглядаються питання системності й динамізму механізму забезпечення цього суб'єктивного права нормами різних галузей права України.

Summary

The article analysis the ways of implementing and protecting human and civil rights, as a general legal category, which examines the methods of protecting of citizens' constitutional right to professional legal assistance in Ukraine. The issue of system and dynamism of the mechanism for ensuring this subjective law in the various branches of Ukrainian law were found of.

Використана література:

1. Конституція України. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2016. – 56 с.
2. Газетдинов Н.И. Гарантии обеспечения подозреваемому права на защиту / Н.И. Газетдинов // Адвокатура и адвокатская деятельность в свете современного конституционного права : матер. междунар. науч.-практ. конф., Екатеринбург, 29–30 дек. 2003 г. – Екатеринбург : Чароид, 2004. – С. 53–62.
3. Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С.С. – М. : Изд-во «Статут», 1999. – 712 с.
4. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / К.Г. Волинка ; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.
5. Тодыка Ю.М. Конституция Украины: проблемы теории и практики / Ю.М. Тодыка. – Х. : Факт, 2000. – 607 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 3-тє видання. – К. : Алерта, 2012. – 524 с.
7. Мартынчик Е.Г. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве / Е.Г. Мартынчик, В.П. Радьков, В.Е. Юрченко. – Кишинев : Штиинца, 1982. – 188 с.
8. Резник Г. Право на защиту / Г. Резник, М. Славин. – М. : Московский рабочий, 1976. – 119 с.
9. Фатхутдінова О.В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка / О.В. Фатхутдінова. – Київ, 2000. – 16 с.
10. Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю.П. Янович ; Украинская юридическая академия. – Харьков, 1992. – 222 с.
11. Філоненко С. Безоплатна правова допомога. Чи дочекаємося? / С. Філоненко // Віче. – 2009. – № 9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1454/>
12. 9 нояб. 2004 г. : Проект Закона про правову допомогу ... Ініціатор(и) законопроекту: Катеринчук Микола Дмитрович (IV скликання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id..6320
13. Конституція України : Науково-практичний коментар / В.Б. Аверьянов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Харків: Видавництво «Право». – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.

²⁰ Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижя. – К. : Юрид. думка, 2006. – 384 с.

14. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В. Витрук. – М. : Юрид. лит., 1979. – 389 с.
15. Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю.П. Янович ; Украинская юридическая академия. – Харьков, 1992. – 222 с.
16. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : дис. ... на здобуття наукового ступеня док. юрид. наук / О.В. Пушкіна. – Острог, 2008. – 457 с.
17. Бова Є.Ю. Організація безоплатної правової допомоги в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.01.2009 / Є.Ю. Бова. – К., 2009. – 21 с. – С. 3–4.
18. Тихомиров Олександр Олександрович: «Правова інформація: теоретико-правовий аспект» / О.О. Тихомиров // Information Security of the Person, Society and State. – № 1(8). – 2012.
19. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII (станом на 22 липня 2007 р.) / Верховна рада України // Інформ.-пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф».
20. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чиж. – К. : Юрид. думка, 2006. – 384 с.

Valerii Shapoval,

Associate Professor, PhD in Law, Candidate of Law, Head of the Theory, History of State and Law Department of the Faculty of Law, Humanity and Social Sciences at Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University